

प्रकरण सहित

प्रकरण सहावे

उपसंहार (निष्कर्ष)

प्रस्तुत प्रबंधिकेमध्ये एकूण सहा प्रकरणामध्ये "राधेय" आणि "मृत्युंजय" या दोन कादंबऱ्यांच्या अनुषंगाने कर्णाच्या व्यक्तिरेखेचा सांगोपांग अभ्यास केला आहे. प्रस्तुत प्रकरणात आतापर्यंत केलेल्या अभ्यासतून हाती आलेले निष्कर्ष थोडक्यात नोंदविले आहेत. या विषयाच्या पाच प्रकरणामध्ये अभ्यास केल्यानंतर सहाव्या प्रकरणात उपसंहार (निष्कर्ष) मांडत असताना अभ्यासाचे सिंहावलोन करणे योग्य ठरेल. एकूण पाच प्रकरणामध्ये अभ्यास करताना पहिल्या प्रकरणात आपण "भूमिका आणि मनोगत" व्यक्त केले आहे.

दुसऱ्या प्रकरणामध्ये व्यक्तिचित्रणात्मक कादंबरीची वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे अभ्यासली आहेत. कादंबरी हा वाङ्मय प्रकार व्यापक असून अनेक दृष्टिने तो वेगळा आहे. मानवी जिवनातील मोठ्या जीवनपटाच्या अनुभवाचे चित्रण कादंबरीत आलेले असते. तो एक कथानक प्रधान वाङ्मय प्रकार आहे.

कादंबरीच्या वेगवेगळ्या व्याख्या लक्षात घेतल्या असता असे म्हणता येते की, मानवी जीवन व्यवहाराचे दर्शन घडविताना कादंबरीकार कल्पकता वापरून वास्तवाचा आभास निर्माण करीत असतो. त्याच्यातून तो जीवनाचे भाष्य मांडतो.

कादंबरी लेखनाच्या प्रेरणा प्रत्येक साहित्यकृतीबद्दल भिन्न असते. माणसांची जिज्ञासा अथवा कुतूहलाची प्रेरणा क्षमविणे ही प्रमुख प्रेरणा म्हणता येते. त्याचप्रमाणे वास्तवात जे मानवी जीवन व्यवहार चालू असतात त्याविषयी चिंतन करून विचारपूर्वक उत्तर शोधून ते प्रतिभेच्या संस्काराने कथानकाद्वारे मांडण्याचा प्रयत्न करणे ही प्रेरणा असते. समाज प्रबोधन करतानाच समाजाचे मनोरंजन आणि करमणूक निर्मिती मागची प्रमुख प्रेरणा असते.

कादंबरी कथात्मलांघाचे विस्तृत स्वरूप आहे. त्यामध्ये कथानक, व्यक्तिचित्र, वातावरण, संवाद आणि भिन्न-भिन्न घटक असतात. कादंबरीचे मुख्य कथानक एक आणि त्यांच्या जोडीने उपकथनाके आलेली असतात. संघर्ष हा कथानकाचा आत्मा असतो. कथानकातील संघर्ष व्यक्ति विरुद्ध समाज, व्यक्ती विरुद्ध व्यक्ती अथवा एकाच व्यक्तित्वाच्या मनातील भावना आणि विचार यापैकी कोणत्याही प्रकारचा असू शकतो. संघर्ष वाढवत नेऊन शेवटी तो उताराकडे खेचत संपवलेला असतो, अकस्मात भेटी अकस्मात मृत्यू, पत्र अशा वेगवेगळ्या युक्त्या योजून संघर्ष फुलवलेला असतो.

कादंबरीतील व्यक्ती एकाच लेखकाच्या मनाच्या मुशीतून निर्माण झाल्या असल्या तरी त्यांचे व्यक्तीमत्व स्वतंत्र आणि निराळे होईल याची काळजी कादंबरीकारांनी घेतलेली असते. त्यांची वेगवेगळी स्वभाव वैशिष्ट्ये दाखविलेली असतात. ती जिवंत आणि खरी वाटावतीत यासाठी त्यांचे वागणे, बोलणे वास्तवातल्या सारखेच असते.

कथानक ज्या वातावरणात घडते ते वातावरण म्हणजेच निसर्ग आणि सामाजिक कौटुंबिक पार्श्वभूमी यांचेही चित्रण समर्पक आणि उठावदार केलेले असते. कथानकाचे निवेदन अतिशय महत्वाचे असते. कारण लेखकाच्या मनात जी कथा वस्तू तयार झालेली असते तीला निवेदनातूनच बाह्यशब्दरूप मिळत असते. त्यामुळे कथा वस्तूच्या रुपावरच ही निवेदन शैली अवलंबून असते. पात्रानुसारही, रोजनिशी वैहायस दृश्यात्मक अशा वेगवेगळ्या शैली आहेत. वाचकाला मनोरंजक वाटेल त्याची उत्सुकता वाढेल आणि तो वाचनाकडे आकृष्ट होईल आणि त्यात गुंतून जाईल अशा तऱ्हेची सुंदर आकर्षक भाषाशैली कादंबरीकाराने वापरलेली असते.

कादंबरीचे वर्गीकरण त्यातील विषयावरून त्याचप्रमाणे तंत्रावरून केले जाऊ शकते. तंत्रदृष्ट्या घटनाप्रधान आणि व्यक्तिचित्रणात्मक असे दोन प्रकार होतात. व्यक्तिचित्रणात्मक कादंबरीमध्ये प्रमुख व्यक्तीला केंद्रस्थानी ठेवून तिच्या वेगवेगळ्या स्वभाव वैशिष्ट्यावर प्रकाश पडेल अशा पध्दतीने घटना प्रसंगांची मांडणी केलेली असते.

"महाभारतातील कर्णकथा व कर्णाचे व्यक्तिमत्त्व" या तिसऱ्या प्रकरणाचा अभ्यास करता महाभारताचा आवाका तसा खूपच मोठा आहे असे जाणवते. महाभारताचा अभ्यास अनेक तत्त्वज्ञानी, पंडितानी व राजकारणपटूनी स्वतःच्या आवडीनिवडीप्रमाणे जीवनाच्या समर्थनासाठी त्याचा वेगवेगळा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये आपण महाभारतातील कर्णाची व्यक्तिरेखा स्थूल स्वरूपामध्ये पाहिली आहे. हा कर्ण अभ्यासत असताना कर्णाच्या जन्माची कहाणी, दुर्योधनाशी मैत्री, वनपर्वातील क्रूरता, कर्णाच्या त्रयी असलेले गुणदोष, पांडवद्वेष, कर्णाची सूर्योपासना, दुर्योधनाचा नाटकी जिऱ्हाळा, कर्ण-कृष्ण भेट, कर्ण-कुंती भेट, कर्णकृत प्रमादांचे चित्रण, कर्णाचे अपमानित जीवन इत्यादी गोष्टींचा मागोवा घेतलेला आहे.

महाभारतातील कर्ण व्यक्तिरेखेचा मागोवा घेत असताना त्यातील अनेक प्रसंग वास्तव वाटत नाहीत तर ते काल्पनिक वाटतात. उदा. कुंतीला दुर्वास ऋषींच्याकडून मिळालेले चार वर व त्यापासून तिला झालेली पुत्रसंतती हा भाग पूर्णता काल्पनिकच वाटतो.

महाभारतातील प्रत्येक प्रसंग व्यासानी नाट्यमय स्वरूपाने मांडलेले आहेत. महाभारताच्या कथेचे सूत्र नियतीच्या क्रूर खेळामध्ये आहे. यातूनच व्यास एक भासमान सत्य दाखविण्याचा प्रयत्न नेहमी करतात.

महाभारतातील कर्ण ही व्यक्तिरेखा तत्त्वनिष्ठ, सदाचारी, सत्प्रवृत्त आहे. त्याचबराबर कर्णाच्या हातून काही प्रमादही आपणाला पहायला मिळतात. तो केवळ सद्गुणांचा पुतळा नसून अहंकारी होता असे वाटते.

कठोर नियतीने त्याच्यावर आघातच केले. त्यामुळे त्याच्या जीवनाची परवड झाली. तरीही दानशूर, पराक्रमी, कृतज्ञ कर्ण सामान्य न वाटता असामान्य योद्धा म्हणून आपल्यासमोर वावरतो.

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये महाभारतातील कर्णाच्या व्यक्तिरेखेची स्थूल स्वरूपात केली आहे. "कर्ण" ही व्यक्तिरेखा रेखाटताना महाभारतातील काही नाट्यमय आणि अद्भूत प्रसंग चित्रण करून कर्ण या व्यक्तित्तेचे यथार्थ चित्रण व्यासांनी केलेले आहे. कर्णाच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विशेष आम्ही अभ्यासले आहेत.

"राधेय" या चौथ्या प्रकरणाचा अभ्यास करताना कर्ण ह्या व्यक्तिरेखेची स्वभाववैशिष्ट्ये आम्ही पुढीलप्रमाणे अभ्यासली आहेत. मातापित्यांचा लाडका कर्ण, दानशूर कर्ण, कुटुंबवत्सल कर्ण, मित्रप्रेमी कर्ण, पोरका कर्ण, उपेक्षित कर्ण, चिंतनशील कर्ण, सत्प्रवृत्त कर्ण, कर्णाची तत्त्वनिष्ठा, कर्ण-कृष्ण संबंध, कर्ण-भीष्म संबंध, कर्ण कुंती भेट, कर्ण प्रमादांची चिकित्सा, गौण पात्रे, राधेय कादंबरीची निवेदन पध्दती, वातावरण, राधेय कादंबरीची भाषाशैली व वेगळेपण या सर्व बाबींचा सखोलपणे व विस्तृत अभ्यास केला आहे.

प्रकरण पाचवे मध्ये "मृत्युंजय" मधील कर्ण चित्रण अभ्यासता शिवाजी सावंतानी कर्णाच्या जीवनावर टाकलेला प्रकाश टाकलेला आहे हे स्पष्टपणे दिसून येते. त्याचे विश्लेषण पुढीलप्रमाणे करता येईल. "मृत्युंजय" ही शिवाजी सावंताची कादंबरी १९६७ साली प्रसिध्द झाली. आणि अल्पावधीतच तिला प्रचंड लोकप्रियता मिळाली. शिवाजी सावंतानी पात्रमुखी निवेदन पध्दती वापरल्याने कादंबरी यशस्वी झाली आहे. कादंबरीतील प्रत्येक पात्र आपआपले मनोगत सांगते. ते वाचताना प्रत्यक्ष त्या घटना डोळ्यासमोर घडत आहेत असा भास होतो.

"मृत्युंजय" कादंबरीतील कर्णाची व्यक्तिरेखा अभ्यासत असताना बंधुप्रेमी कर्ण, गातृपितृभक्त कर्ण, दुर्योधन मित्र कर्ण, प्रेमळ पती कर्ण, दिग्विजयी कर्ण, योजना कुशल सेनापती, दानशूर कर्ण, कर्ण मित्र अश्वत्थामा, कर्ण-पितामह भीष्म भेट, कर्ण-श्रीकृष्ण भेट, कर्ण-कुंती भेट, श्रद्धाळू कर्ण, शापदग्ध कर्ण, निवेदन पध्दती, वातावरण, भाषाशैली, वेगळेपण इत्यादी स्वभाववैशिष्ट्ये दिसून आली.

"मृत्युंजय" मध्ये शिवाजी सावंतानी कुंतीच्या स्वभावाचे अनेक पैलू या कादंबरीत कौशल्याने रेखाटले आहेत. पुत्रासाठी तळमळणारी माता, भावा-भावातील संघर्ष पाहून घाबरणारे तिचे मन, असे अनेक मनोभाव विविध प्रसंगातून दाखविलेले आहेत.

कर्ण हे प्रतिक वापरून शिवाजी सावंतानी "मृत्युंजय" या कादंबरीच्या माध्यमातून समाजातील उपेक्षित शुद्र व्यक्ती आणि त्यांची समाजात होणारी मानहानी व उपेक्षा स्पष्ट स्पष्ट केल्या आहेत. तसेच आजही समाजात असणारा कुमारी मातेच्या प्रश्नावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उपसंहार या सहाव्या प्रकरणामध्ये वरील सर्व प्रकरणांचा व्यवस्थितरित्या अभ्यास केला आहे.